

КЛАСИФІКАЦІЯ АРАБСЬКИХ ДІАЛЕКТІВ У ДОСЛІДЖЕННЯХ А. Ю. КРИМСЬКОГО

Босак Т. О.

Зважаючи на величезне різноманіття арабських діалектів та їх поширення на великій території, їх класифікація завжди була і залишається по сьогоднішній день надзвичайно суперечливим питанням та предметом дискусій багатьох науковців. «Класифікація арабських нарід – справа надзвичайно складна», – стверджує Кримський у своїй роботі «Семітські мови та народи» [Крымский 1905, 130].

Залежно від принципів, які лежать в основі класифікації, можна виділити два види класифікації арабських діалектів:

1. Територіальна класифікація.
2. Соціолінгвістична класифікація.

За першим типом класифікації загальноприйнятим є поділ арабських діалектів на дві групи: **східні** (машрикські) та **західні** (магрибські). Зокрема, цей погляд був чи не вперше висунутий німецьким діалектологом Теодором Ньольдеке, який вважав, що східні нарідчя – це ті, на яких говорять араби в Азії, а західні – на яких говорять чи говорили араби в країнах Африки та Європи, що примикають до басейна Середземного моря. Досліджуючи роботи Ньольдеке, А. Ю. Кримський дуже доречно зауважує: «Таким чином, виходить, що в західну групу, окрім нарідч африканського Магриба, колишньої арабської Іспанії, колишньої арабської Сицилії і жаргону Мальти, які дійсно складають одне близькоспоріднене ціле, включене ще й нарідчя Єгипту, яке значно відрізняється від них» [Крымский 1905, 130]. А з іншого боку, сам Ньольдеке заявляє, що нарідчя прибережного Оману, яке належить до східної групи діалектів, чується й на африканському Занзібарі. Таким чином, Кримський цілком логічно засуджує класифікацію Ньольдеке за надто широке та невизначене розмежування арабських діалектів лише на дві групи і пропонує дотримуватися традиційної тогочасної класифікації та поділу на чотири групи: 1) аравійське нарідчя, 2) нарідчя Сирії та Месопотамії, 3) нарідчя Єгипту, 4) нарідчя Магриба, тобто країн Північної Африки та колишньої арабської Європи.

Проте, класифікація Ньольдеке не залишається без уваги в

сучасній науці. До поділу арабських діалектів на дві групи схиляється і сучасний російський мовознавець Шарбатов. Уникаючи недоліків класифікації Ньольдеке, він пропонує наступну класифікацію:

1. Східні група:

- центральноравійська підгрупа (саудівський діалект);
- східноравійська підгрупа (бахрейнський, кувейтський, катарський, еміратський діалекти);
- південноравійська підгрупа (північноєменський, південноєменський, оманський);
- іракський діалект;
- сіро-палестинська підгрупа (сирійський, ліванський, йорданський, палестинський);
- єгипетський та суданський;

2. Західна група:

- магрибські діалекти (лівійський, алжирський, марокканський, туніський, мавританський (хассанія);
- мальтійська мова;
- мертві андалузський та сицилійський діалекти [Шарбатов 1991, 252].

Як бачимо, межа між діалектними групами за класифікацією Шарбатова проходить не по межі материків, як у Ньольдеке, а по території африканського материка, через що діалекти Єгипту, Судану та, очевидно, інших південніших країн Африки відносяться до східної групи діалектів.

Однак класифікація Кримського з поділом діалектів на чотири групи також знайшла свою підтримку і в сучасній науці. Зокрема, сучасний американський арабіст-діалектолог Кіс Вестіг, чий дослідження частково викладені в інтернет-енциклопедії «Вікіпедія», подає наступну класифікацію арабських діалектів:

1. Західні діалекти:

- а) магрибські діалекти;
- б) андалузський діалект (мертвий);

2. Центральні діалекти:

- а) єгипетський діалект;
- б) суданський діалект;

3. Північні діалекти:

- а) левантійські діалекти (сирійський, ліванський, палестинський тощо);

б) іракський діалект;

4. Південні діалекти:

а) аравійські діалекти (діалекти Перської затоки, бахарнський діалект, наждійський діалект, хіджазький, еменський)

б) периферійні діалекти (центральноазіатський, хузестанський діалекти).

У «Семітських мовах та народах» «...А. Ю. Кримський послідовно розглядає кожну з чотирьох діалектних груп окремо, додаючи до них вичерпний анотований огляд літератури різними мовами з відповідних діалектів» [Рибалкін 1991, 74]. Спробуємо розглянути та проаналізувати кожну з діалектних груп, запропонованих Кримським і, зіставивши їх з іншими групуваннями арабських нарiч, знайти та відтворити найбільш адекватну класифікацію арабських діалектів.

Аравійські нарiччя – це група арабських діалектів, про яку Кримський має найменше свідчень та інформації. Він спростовує думку про те, ніби на батьківщині ісламу арабські діалекти повинні були б бути найближчими до літературної мови і каже, що навіть з власного досвіду спілкування з аравійцями знає, що в Сирії та Лівані говорять навіть краще, тобто більш наближено до літературної мови. Цим академік підкреслює той факт, що арабські діалекти є настільки різноманітними не тільки через їх поширення на великій території, але й внаслідок внутрішньомовних процесів, через що діалекти Аравійського півострова віддалилися від літературної мови, яка походить саме звідси, не менше, аніж інші діалекти, що поширилися у віддалені частини світу. Про те, що академік мало знає про цю діалектну групу, свідчить і те, що він не дає ніякого внутрішньогрупового поділу даних діалектів, класифікації нижчого рівня. Якщо порівняти дану групу діалектів з іншими класифікаціями, зокрема з класифікацією Шарбатова, то можна помітити, що їй там відповідають перші три підгрупи східної групи арабських діалектів, а саме: 1) центральноаравійська підгрупа (саудівський діалект), 2) східноаравійська підгрупа (бахрейнський, кувейтський, катарський, еміратський діалекти) та 3) південноаравійська підгрупа (північноеменський, південноеменський, оманський). На наш погляд, це міг би бути досить вдалий внутрішній поділ аравійської групи діалектів Кримського. Щодо класифікації Кіса Вестіга, то відповідною групою в нього є південні діалекти, які діляться на аравійські та периферійні.

Однак, на наш погляд, периферійні діалекти, тобто центрально-азіатський та хузестанський, є зайвими тут, оскільки, по-перше, вони аж ніяк не є південними відносно території поширення арабської мови, і, по-друге, вони мають чимало значних відмінностей від власне аравійських діалектів. Таким чином, якби внести в класифікацію Кримського підкласифікацію Шарбатова, то ми б отримали досить адекватну класифікацію аравійських діалектів.

Другу діалектну групу за Кримським складають наріччя Сирії та Месопотамії. Поділ цієї категорії діалектів на підгрупи майже не викликає розбіжностей у науковців, тому Кримський, як і інші вищезгадані науковці, ділять цю групу на дві підгрупи: 1) сирійсько-палестинська підгрупа (левантійська за Кісом Вестігом) та 2) месопотамська підгрупа (іракський діалект). «Зрозуміло, що найбільшу частину складають матеріали про сирійський діалект, який учений досконало опанував ще під час відрядження 1896 – 1898 років», – зазначає український арабіст В. С. Рибалкін у статті, присвяченій Кримському [Рибалкін 1991, 74]. Щодо другої підгрупи, то сам Кримський признається, що знає месопотамські наріччя значно гірше, ніж сирійсько-палестинські. Однак єдине, що не викликає в нього сумніву, є те, що ці діалекти дуже близькі між собою і «на практиці сирієць і месопотамець легко розуміють один одного» [Кримський 1905, 135]. Серед найпомітніших відмінностей між цими підгрупами діалектів академік виділяє: надмірну сирійську імалю (امالة), вимову сирійцями звука ج як [ж], а не [дж], як у іракському діалекті, вимовляння звука ق як ['] (гамза), а не [қ], як вимовляють іракці, використання в сирійсько-палестинських наріччях префікса ب у дієсловах теперішнього-майбутнього часу, вимову месопотамцями короткого голосного [a] як [e], як у турків та персів, а також вживання сирійцями численних запозичень з італійської мови, а іракцями – турецьких та перських слів. Для ілюстрації всіх цих відмінностей Кримський наводить численні приклади, які для зручності та точності записує власною транскрипцією на основі кирилиці з додаванням символів інших абеток. Особливістю цієї діалектної групи є те, що вона ввібрала в себе значний вплив давньої арамейської мови, і частково єврейсько-фінікійської, на підтвердження чого Агатангел Юхимович наводить чимало прикладів. «Загалом, – підсумовує Кримський, – можна сказати, що до типу літературної арабської мови народна мова Сирії та Палестини наближається більше, ніж мова всіх ін-

ших арабських областей (не виключаючи Єгипту, який став тепер арабською Аттикою)» [Крымский 1905, 140].

Третя група арабських наріч – єгипетські. Зважаючи на те, що в цю групу входять не тільки діалекти Єгипту, але й Судану та інших південніших країн Африки, на наш погляд, було б правильніше її назвати «Центральні діалекти», як це зробив Кіс Вестіг. Він же пропонує поділ цієї групи наріч на дві підгрупи: єгипетську та суданську. На нашу думку, було б доречно доповнити його класифікацію ще й іншою підгрупою – східноафриканськими діалектами, на яких розмовляють в таких арабських країнах, як Сомалі, Джибутті тощо. Як відомо, єгипетська група наріч є значно ближчою до сирійсько-месопотамських, аніж до магрибських, незважаючи на їхнє спільне географічне положення – на півночі Африки. А. Ю. Кримський пояснює цей факт тим, що Єгипет та Сирія в доосманські часи завжди складали в політичному плані одне ціле, через що діалекти обох країн значною мірою впливали один на одного. Проте академік відмічає, що якщо лексично говори цих двох країн дуже подібні, то фонетично вони дуже відрізняються між собою: «В фонетичному ж плані, відмінності настільки різкі, що без звички єгиптянин та сирієць спершу не можуть зрозуміти один одного» [Крымский 1905, 156]. Зокрема, характерною особливістю єгипетського наріччя є вимова звука, який позначається буковою ج як [g], що Кримський пояснює відновленням загальносемітського звука (щодо цього питання він навіть пише статтю в бейрутському журналі «Аль-машрік» під назвою "اللفظ الجيم العربية أحلقية هي أم شجرية"). Однак в наш час завдяки поширенню телебачення та радіо, розповсюдженню єгипетських та сирійських фільмів, питання звички відходить на другий план і мовних непорозумінь між єгиптянами та сирійцями сьогодні майже немає.

Четверту групу діалектів Кримський називає «магрибські або маврські діалекти» і ділить її на наступні підгрупи:

- 1) говори варварійські або північноафриканські;
- 2) говори іспансько-арабські або Андалуські (мертві);
- 3) говори арабсько-сицилійські (мертві);
- 4) мальтійська мова.

Оскільки слово «Магриб» хоч дослівно і означає «захід», традиційно позначає країни Північної Африки, окрім Єгипту, і зважаючи на те, що територія поширення андалузського та

сицилійського діалекту, а також мальтійської мови не входить в традиційне поняття «Магриба», на наш погляд, було б доречніше назвати цю групу арабських нарід «західною», як це роблять сучасні арабісти, зокрема Шарбатов, Кіс Вестіг тощо. Також можна погодитися з останніми щодо більш влучної назви для варварійської підгрупи діалектів, яку Кримський назвав так, оскільки на всіх діалектах цієї підгрупи «...можна прослідкувати помітні сліди берберського лексичного впливу, тому що з берберами (кабілами), які займали не прибережну частину північної Африки, африканським арабам приходилося мати постійні відносини; та й самі африканські араби – по крові, по суті, ті ж бербери, які лише засвоїли арабську мову і зневажають чистих берберів» [Крымский 1905, 162]. Російський арабіст Шарбатов та американський Вестіг пропонують назвати цю підгрупу діалектів саме «магрибською», тобто терміном, який більш вдало та послідовно відображає сучасні реалії (термін варварійський дещо застарілий і непослідовний, оскільки не позначає географічного поняття, на відміну від усіх інших термінів, ужитих у класифікації). Серед перелічених діалектів даної підгрупи (лівійський, туніський, алжирський, марокканський) Кримський, на жаль, нічого не згадує про мавританський діалект або хассанію, який сучасні науковці також включають в магрибську підгрупу. Можливо, тогочасна арабістика ще не знала про існування такого діалекту.

Андалузський діалект арабської мови виник внаслідок арабських завоювань Іспанії. Пік розвитку та поширення цього діалекту припадає на дев'яте сторіччя, твердить Кримський, а в кінці п'ятнадцятого століття араби були витіснені з Іспанії, а їхня мова до сімнадцятого століття була викорінена. Така ж доля чекала й сицилійський діалект арабської мови, який був витіснений з Сицилії значно раніше, ніж андалузський з Іспанії. Таким чином, про існування цих діалектів ми знаємо лише з історичних та письмових пам'яток. У своїх дослідженнях академік згадує і про вчених, які намагалися реконструювати вищезгадані мертві говори. Це, зокрема, Педро де Алькала, який склав граматику та словник андалузського діалекту, та М. Амарі, який у своїй праці «Арабо-сицилійська бібліотека» зібрав чимало текстів, що проливають світло на мертвий арабський діалект Сицилії.

Щодо останньої підгрупи західних арабських діалектів, а саме мальтійської мови, то Кримський починає її огляд в своїй робо-

ті «Семітські мови та народи» такими словами: «Мова острова Мальта, незграбна суміш арабської мови з італійською, заслужила б назву «жаргон», але вона має цілком літературну обробку, і тому називається мальтійською мовою (maltese)» [Крымский 1905, 178]. Серед особливостей цієї мови академік виділяє те, що на ній розмовляють виключно християни, і на неї вже дев'ять століть зовсім не впливає арабська літературна мова, а лише італійська. Таким чином, мальтійський діалект арабської мови можна вважати єдиним арабським діалектом, який має літературну кодифікацію і набув статусу мови.

На жаль, А. Ю. Кримський у своїх дослідженнях нічого не згадує про соціолінгвістичну класифікацію арабських діалектів, тобто їх поділ на міські, сільські та бедуїнські, а обмежується лише територіальною класифікацією наріч. Таке опущення робить класифікацію академіка неповною, оскільки соціолінгвістичний принцип, який лежить в основі класифікації, є не менш важливим, аніж принцип географічний, адже іноді відмінності між говорами різних соціолінгвістичних груп (міськими, сільськими чи бедуїнськими) певної країни чи регіону можуть бути більшими, аніж відмінності між діалектами однієї соціолінгвістичної групи різних регіонів [Шарбатов 1991, 253]. Тому, на наш погляд, соціолінгвістична та географічна класифікації діалектів повинні наводитися поряд, паралельно.

Отже, розглянувши та проаналізувавши кожну з діалектних груп, запропонованих Кримським, і зіставивши їх з класифікаціями інших науковців, на нашу думку, найбільш адекватною була б наступна класифікація арабських діалектів:

1. Південні діалекти (аравійські):

- а) центральноаравійська підгрупа (саудівський діалект),
- б) східноаравійська підгрупа (бахрейнський, кувейтський, катарський, еміратський діалекти),
- в) південноаравійська підгрупа (північноєменський, південноєменський, оманський).

2. Північні діалекти:

- а) сирійсько-палестинська підгрупа (сирійський, ліванський, палестинський),
- б) месопотамська підгрупа (іракський діалект).

3. Центральні діалекти:

- а) єгипетський діалект,

- б) суданський діалект,
 - в) східноафриканські діалекти.
4. Західні діалекти:
- а) магрибські діалекти (лівійський, алжирський, марокканський, туніський, мавританський (хассанія)
 - б) мальтійська мова
 - в) андалузський та сицилійський діалекти (мертві).

ЛІТЕРАТУРА

1. Крымский А. Е. Семитские языки и народы (Лекционные обработки). Черновое издание. – М., 1905.
2. Рибалкін В. С. А. Ю. Кримський як арабіст-діалектолог // Мовознавство. – 1991 р. – №2. – С. 68–74.
3. Шарбатов Г. Ш. Арабский литературный язык, современные арабские диалекты и региональные обиходно-разговорные языки // Языки Азии и Африки. т. 4. Афразийские языки. – М., 1991. – С. 250–330.
4. De Lacy O’Leary. Colloquial Arabic. – London, 1963.
5. Ferguson C. A. The Arabic Koine // Language. – N.Y., 1959. – Vol. 35, № 4. – P. 616–630.
6. http://en.wikipedia.org/wiki/Varieties_of_Arabic